

Світлана Педченко

МОДАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИМІРИ ПІДСИЛЮВАЛЬНО-ВИДІЛЬНИХ ЧАСТОК

У пропонованій статті досліджено семантико-синтаксичні особливості функціонування підсилювально-видільних часток. Ідеться передусім про умови виявлення диференційних модальних значень на первинному для цього розряду партикул інтенсифікаційному семантичному тлі.

Ключові слова: підсилювально-видільна частина, партикула, субкатегорійне модальне значення.

Діапазон диференційних значень підсилювально-видільних партикул широкий і потребує окремого детального наукового вивчення. Для цього розряду характерні найменш чіткі, семантично та функційно окреслені межі, оскільки його постійно поповнюють одиниці іншої лексико-граматичної природи (займенникові слова, прислівники, сполучники тощо). У цьому зв'язку важливо звернути увагу на найпродуктивніші, максимально модально орієнтовані частки, у значеннєвому обсязі яких властива розгляданому угрупованню ідентифікувальна інтенсифікаційна сема трансформована в різні відтінки субкатегорійних модальних значень.

Специфічною ознакою відсполучникової партикули **адже** є функційна гібридність, зумовлена релятивною природою цієї лексеми та облігаторністю її позиції на початку речення (див. дослідження російського відповідника **ведь**: [5; 7, с. 182–183; 9]). Українські мовознавці трактують її як сполучник підрядності, виразник “причинових семантико-синтаксичних відношень переважно з відтінком логічного обґрунтування” [3, с. 27]. Не заперечуючи проміжного характеру описуваної службової одиниці та існування омонімічного кон'юнктива, кваліфікуємо її передусім як підсилювальну частку з широкими модальними можливостями. Домінантна сема **адже** – “знання” – виявлення внутрішньої впевненості суб'єкта мовлення в чомусь або його намагання переконати в цьому слухача – належить до прагматичної сфери, значення якої являє собою синтез двох модальних компонентів: 1) епістемічної категоричної достовірності та 2) об'єктивної необхідності, що корелює з во-

люнтативністю. Напр.: – *До союзників ще – Боже мій... – Чого там Боже мій! Адже в них теж усе механізовано... Вони можуть за добу перескочити – знаєш стільки?* (О. Гончар); *Він [Володимир] дивився на неї такими ж теплими очима, але в них було, либонь, те, чого не було в очах Рогніди – якийсь смуток, може, печаль. – Чого ж ти боялась? Адже я сказав тобі ще в Полотську, що покличу тебе, там нарік своєю жоною, а тепер покличав і в Київ, ждав, радий, що бачу...* (С. Скляренко). У відповідних контекстах один із вирізнених складників, конотований емоційно-експресивним відтінком (захоплення, гніву, радості, здивування тощо), актуалізується, зокрема в таких синтаксичних конструкціях:

1. У розповідних за метою спілкування реченнях частка **адже**, підкреслюючи пропозитивний зміст усього висловлення, експлікує презумпцію об'єктивного існування якогось явища, події, факту тощо, тобто вказує на те, що повідомлювана інформація є адекватною та водночас релевантною для правильної її інтерпретації адресатом мовлення. Гарантом адекватності є описувана дійсність, а релевантності – сам мовець, пор.: – *Я приходив до вас, аби-сте заложили в нашій селі читальню. Потурайчин здивувався: – Адже в вас є читальня!* (Л. Мартович); *Невизначеність щодо майбутнього негативно впливає на моральний дух хлопців. Тому добре, що ми заздалегідь вирушили до Риги й до першого матчу пробудемо там три дні. Спробуємо забути про наші негаразди. Адже в Києві дуже гостро відчувається, що хокей насправді перебуває поза увагою влади* (Україна молода, 5 травня 2006).

2. У загальнопитальних реченнях частка **адже** орієнтована на підтвердження гіпотези: мовець майже впевнений, однак вимагає від слухача засвідчити правдивість його здогадів: – *Ну, піди, а я ноги посушу на сонці, – засміялася молодичка, – а потім прийдеш до мене. Адже прийдеш?* (П. Загребельний); *Адже ж це так, так? Кажі!* (Б. Грінченко); – *Адже Левко батько твій?* (А. Головка). Адресант

сигналізує адресатові про те, яку відповідь він бажає отримати, партикула ж стає засобом налагодження комунікативної взаємодії.

Характерні для розглядової частки “між-предикатна” позиція та семантика аргументації зумовлюють її несумісність з інформативно неповними, прямими імперативними та частково-питальними висловленнями. Уживаючись у реченнях з транспонованими у сферу умовного способу або часових форм імперативами-предикатами (див. [1, с. 263]), вона не набуває ознак волюнтативного маркера, а, зберігаючи релятивні властивості, функційно наближається до кон’юнктива підрядності – реалізатора умовних семантико-синтаксичних відношень: *Хіба вона не зміркувала, що вони її [Маланку] дурять. Адже скажи людям зразу, що то для них землю ділять, то тут така б содома знялась, що живцем пожерли б один одного* (М. Коцюбинський).

Волюнтативне ж суб’єктивно-модальне значення є іманентним для підсилювально-видільної партикули **же** (ж), що інтенсифікує семантику валентного ядра спонукальної конструкції відтінками наполягання, нетерпіння, заохочення до дії тощо: – *Ходімо ж оцією доріжкою. Куди вона нас приведе, там тобі й жити* (Нар. тв.); – *Постій же! – думайте ви. – Я таки тебе здивую!* – *І, перекинувшись на бік, починаєте пливти* (Панас Мирний). Активність **же** (ж) пов’язана з повторною каузацією: мовець ніби нагадує реципієнтові, що він очікує від нього актуалізованої в передтексті або довербальної ситуації дії. Для частки регулярно є припредикатна постпозиція, а неспецифічна епізодична зміна її розташування детермінована насамперед прагматичними чинниками: 1) акцентуванням на винятковій ролі адресата в здійсненні очікуваного: ...*Володимир збиває шапку набакир і спиняє брата: “Миколо, ти ж будь мені молодцем!”* (М. Стельмах); 2) бажанням підкреслити категоричність наказу (у сполученні з адвербативом **зараз**): – *Зараз же треба, мамо, покликати, зараз* (Л. Яновська); – *Іди мені зараз же, бо як візьму кочергу, то тут тобі й вода освятиться* (Г. Тютюнник).

Семантично близькою до описуваної партикули в її волітивній функції є відадвербальна частка **вже** (уже), темпоральна сема якої модифікувалася в нову якість – досягнення межі на шкалі очікування виконання реципієнтом спонукуваної дії, і, як наслідок, посилення категоричності наказу, прохання, заклику тощо: – *Пустити! – Не пушту! – Микунка по голосу не впізнає, а хто це його за очі*

взяв. – Та пусти вже! (І. Чендей); *Уже на горбі Артем ... оглянувся і ще гукнув неголосно: “Та вертайтесь уже, мамо!”* (А. Головка). Досліджуваний матеріал переконує в тому, що трансформована в суб’єктивно-модальне волюнтативне значення часова семантика слова **вже** (уже) зберігається в усіх контекстах його партикулятивного вживання. Імпліковану продуцентом із допомогою частки інформацію можна сформулювати у вигляді дистрибуції – “до якогось періоду я терпів, настала межа, більше не терплю, тому вимагаю, прошу, стримано наполягаю, вимушено погоджуюсь тощо”, пор.: *Не перекошені обличчя – Не біль, не втома: дикий сказ... Хоч би вже швидше... хоч би швидше...* (Д. Фальківський); *Хоч би син де нанявся, може б став у підмозі. Так вже натерпілись, так настраждались, що й як воно далі – хто його знає...* (П. Тичина); [*Недоросток*:] *Ну, добре вже, добре* (С. Васильченко); *На моєму синові офіційна медицина ставила хрест. Він приречений. Інвалідність. Отже, жодних надій на видужання... Оце вже ні!* (Одеські вісті, 25 листопада 2006).

Сферою функціонування частки **же** (ж), як і деяких мотивованих нею значеннєво споріднених лексем, зумовлені й інші її модальні потенції. Так, у розповідному за метою висловлювання реченні вона, обіймаючи прислівну постпозицію і вільно сполучуючись практично з усіма синтаксемами, реалізує об’єктивно-модальне субкатегорійне значення реальності, ускладнене епістемічним відтінком упевненості: *Зразу ж після війни заходилися відбудовуватися села – кому охота в землянках сидіти. Не кротоми ж народились!* (Є. Гуцало). Маркуючи вказівні займенникові прикметники, розглядана партикула сукупно з ними транслює сему тотожності, ідентичності: *Боярин був у повній рицарській збруї: в панцирі з залізної блискучої бляхи, в таких же набедренниках* (І. Франко); *Познайомлю тебе з таким же навіженим мрійником, як і ти* (М. Чабанівський). Зауважимо, що автори “Теоретичної морфології української мови” кваліфікують єдності *так же, тут же, там же, туди ж, сюди ж, звідти ж, тоді ж* як ототожнювальні займенникові прислівники, “формовані граматикалізованими сполуками вихідних займенникових прислівників із частками або їхніми функціональними еквівалентами” [1, с. 213]. Значення уподібнення є кваліфікативним для похідних від розглядової частки службових слів **теж**, **також**, частиномовна приналежність яких

тлумачиться мовознавцями неоднозначно (див.: [6; 8, с. 510]). На користь партикулятивності названих одиниць свідчать такі чинники: неможливість поставити до них логічне запитання; прислівна позиція; присутність у змістовому обширі модального компонента; спроможність продукувати відповідно конотовану аксіологічно-експресивну семантику. Пор.: *Втішало* [царя Олександра I] *також, що Швеція обіцяла зберігати нейтралітет і не втручатись у конфлікт між Росією і Францією* (П. Кочура); *Задзвонив дзвіночок. І в Ковалівській школі він був теж дзвіноголосий і закличний, веселий і задержуватий* (Ю. Збанацький); *Сарказм, що родиться з іронії, є погляд на оточення як щось автоматичне, де ти є теж одним із засохлих автоматів* (В. Юринець). Помічено, що вибір однієї з цих часток у конкретному висловленні перебуває в безпосередній залежності від комунікативної мети мовця: якщо необхідно актуалізувати однакову або подібну інформацію про різні суб'єкти, перевага надається *теж* (*Батьки поїхали відпочивати. Сестра теж кудись пішла*); коли ж потрібно звернути увагу на відмінність суб'єктів, ураховуючи подібність їхніх предикативних ознак, доволі часто застосовують *також* (*Батьки поїхали відпочивати. Кудись пішла також сестра*). Однак треба взяти до уваги, що ця закономірність не є абсолютною. Вибір частки можуть спричиняти зміни її місця в реченні, наявність інших службових елементів, контекстуальне оточення, як-от: *Він копав та копав, не розгинаючись. Вона також узялась до копання* (М. Коцюбинський); *Брати дивували, яка-то Галя гарна у чоботях, і мати хвалила теж* (Марко Вовчок).

Роль актуалізатора об'єктивно-модального значення виконує й лексема *аж*, що протиставлена вихідній партикулі за такою ознакою, як відсутність в семантичному полі епістемічного складника та наявністю інтенсифікаційної семантики, яку простежено в здатності підкреслювати ознаку, дію, обставину тощо як неординарну, надзвичайну, найвищу у своєму вияві: *А моркви захотілось, аж тремчу весь!* (О. Довженко); *А іноді то ще й заплачу, / Таки аж надто* (Т. Шевченко); *Вікна актового залу кидали світло аж до пам'ятника Шевченку* (В. Собко).

У питальному за комунікативним призначенням реченні *же* (*ж*) експлікує різноманітні аксіологічні суб'єктивно-модальні відтінки значень (обурення, осуд, захоплення чимось, докір, розпач тощо): *Яким же треба*

бути єзуїтом, щоб однією рукою підписувати закони, а другою інструкції, котрі скасовують ті закони? (В. Канівець); *Чого ж ви дивитесь, чорти? Витягайте!* (І. Микитенко); *– Ти вже йдеш, синку? – Йду, мамо. – А ти ж на кого нас покидаєш?* (В. Стефанік).

Виразними емоційно-експресивними можливостями наділена група підсилювально-видільних часток займенникового походження *воно, собі, тобі, мені, його*, що являють собою застигли форми особових прономінативних субстантивів [4, с. 483] і, утративши синтагматичні та парадигматичні ознаки вихідної частини мови, виступають регулярними компонентами фразеологізованих сполук, напр.: *От тобі й на! Навіщо ж мені дурити?* (І. Нечуй-Левицький); *– Он воно як! Це дивне діло! Признатись, де вже я не був – Такого дива я не чув...* (Л. Глібов); *Я хоч і знаю, що мій Хайм учится... нічого собі, а все ж просто серце у мене упало при ваших словах* (Г. Хоткевич). Самостійно чи сукупно з іншими лексичними одиницями указані частки стилістично маркують речення, надають йому своєрідної інтимізації, посилюють образно-емоційний ефект від зображуваних контрастних явищ, дій, станів, привертають до них увагу співрозмовника, ускладнюючи модусну частину висловлення аксіологічними суб'єктивно-модальними значеннями. Пор.: *Наловлять отак рибки – і таганують собі на березі* (М. Стельмах); *Воно, скажу вам, легше, як на мене, / Діла у битвах шаблею рішать* (Л. Костенко); *Хай... Бо куди ж його там жити далі, як отаке одкривається!..* (Б. Антоненко-Давидович). Зокрема, партикулі *тобі, собі*, сполучуючись із займенниковими ад'єктивами, експлікують оцінку сему "нічого особливого, не вартий уваги, звичайний, посередній": *Я не майстер мартена, а такий собі сталевар* (Ю. Яновський); *Тепер дідок теж відчув, що тут він не тільки якийсь тобі галушковар* (Я. Баш).

Окреме місце в мікросистемі розгляданого типу видільних невластиво-модальних партикул займає поліфункційна частка *ну*, модальні спроможності якої почасти знаходять вияв в ускладненні питальної та волюнтаривної семантики різноманітними емоційно-експресивними відтінками, як-от: здивування: *– Ну, чому воно так?* (О. Кониський); нерозуміння: *Ну, що ви спинилися на краєчку лісу й не можете далі ані кроку ступити?* (Ю. Андрухович); побоювання: *Ну як? Що питали?* (В. Підмогильний); сумніву, вагання: *Ну що з тебе за жінка, ну що з тебе за друг?*

(Н. Зборовська); розпачу: *Ну чому, чому він відразу не сказав, що він король?* (Марина та Сергій Дяченки); підсиленого спонукання: *Ну, Мотфе, показуй своїх гостей...* (Є. Гуцало); нетерпіння: *Ну, хай хоч раз помститься мені мій квартирант Граса!* (М. Куліш); захоплення до дії: *Чугайстир поклав волохаті руки на боки і вже хитався. – Ну, починай!* (М. Коцюбинський); упрощування: “Скажи, – допитувалася у Богдана Дзвінка, прокинувшись серед ночі, – а в тебе була перша любов?” “А що?” “Ну скажи!” (Н. Зборовська) тощо.

У кінці питального висловлення розглядана частка експлікує епістемічно-модальні семи подиву, недовіри, вступаючи в синонімічні відношення з партикулами **хіба, невже**: – *Панич Льольо ставить гуфальню. – Та ну?* (М. Коцюбинський). Контекстуально залежна репліка-відповідь, утворена цією часткою, інтонаційно конотуючись різноманітними аксіологічними модально-експресивними значеннями, сигналізує про увагу співрозмовника до попереднього висловлення: – *Пам’ятає, я дітям фокуси показував? – Ну? – А ти сказала, що тут викликають подив не чудеса? – Ну і що?* (Марина та Сергій Дяченки).

Як бачимо, партикула ну – одна з найменш інформативних часток, для якої характерна дифузність мотивованих контекстом й ілокутивною природою речення-висловлення значень, тому окреслити семантичне навантаження цієї лексеми, як і більшості модальних маркерів, неможливо без врахування “сфери її дії”. Спектр реалізованих часткою ну сем зумовлений сферою її вживань у таких синтаксичних конструкціях:

1) у розповідному реченні: а) сукупно з дейктичними партикулами **от, ось** для вираження підсумку, семи генералізації (узагальнення): *Ну от. Тепер, оскільки я своє виконав, а читаємо ми по колу, твоя черга, Мартофляче* (Ю. Андрухович); б) для ітенсифікації предикативної ознаки, реалізованої інфінітивом недоконаного виду: *Незчулась [мати], як зустріли / Дніпрові дівчата – / Та до неї, ухопили. / Та й ну з нею гратись, / Радісінькі, що піймали* (Т. Шевченко);

2) у питальному або спонукальному реченні: а) для підкреслення наполегливого прохання, наказу, вимоги тощо: *Скажи, кому твоя заревана / Душа потрібна, ну, кому?* (О. Ірванець); *Та ну, йдіть вже, пане хазяїне, в хату, там набалакаємося* (М. Кропивницький); б) з метою спонукання співрозмовника до мовленнєвої взаємодії: *Горобенко закинув*

на коліно ногу й намагався витримати Борисенків погляд. Він навіть глухо мугикнув: – Ну, ну... прошу... (Б. Антоненко-Давидович); – *Левку, дороженький, ну розкажи, – жартома вклонилася йому Христина ...* (М. Стельмах);

3) у діалогічній репліці на позначення труднощів у вербалізації відповіді, зокрема так звані “ну-пошуку”, “ну-вибору”, “ну-визнання”, “ну-виклику”, “ну-нерозуміння”: *Справжній млинок... Ну як вам розказати про нього?* (В. Близнець); – *Комишевий кіт. Я... просто забув, що тут такі водяться... При озерях... Ну і...* (Ю. Покальчук);

4) у репліці-відповіді: а) для реалізації вимушеної згоди або умовного допусту: – *Ну, добре, – зморено мовила Олена Левківна* (Є. Гуцало); *...Він [Хорив] дивився на Кия по-дитячому благально, і серце старшого брата не витримало. – Ну, що ж – поїдемо!* (В. Малик); б) як відгук на звернення, сигнал того, що адресат готовий сприймати повідомлене: – *Я сидів отам у куцах... А вона підійшла. – Ну? – Рвала квіти... – Ну? – Нахилилась... – Ну-ну?* (М. Куліш);

5) у різних за комунікативною метою реченнях для вираження аксіологічно-модальних значень неоднакової природи – здивування, захоплення чимось, обурення, іронії тощо: – *Це ж гриб! – Ну й що. А вночі він світиться* (В. Близнець); *Хм... ну й придумала: гармонійна система сіамського каліцтва...* (М. Матіос); *Я знаю дівчину Марусю – Таку – що ну!* (М. Коцюбинський).

Незважаючи на те, що характерною рисою прагматичного маркера ну є відсутність ідентифікувальної семантики, відчувається інтуїтивний взаємозв’язок продукованих ним сем за принципом “родинної схожості” Л. Вітгенштейна (“ланцюжкової полісемії”) [2], згідно з яким кожне із запропонованих значень хоча б за одним параметром виявляє спорідненість з іншим, однак кваліфікувати спільну для всіх ознаку доволі складно. На нашу думку, специфіка значення описаної партикули полягає в тому, що вона здатна активізувати всі можливі субкатегорійні модальні значення, основне ж її призначення – реалізувати аксіологічно-експресивну семантику.

Отже, підсилювально-видільні частки, хоч і обіймають периферійні позиції в системі засобів вираження модальності, проте мають доволі широкі функційні можливості й активно перебирають на себе роль модифікаторів субкатегорійних модальних значень і їхніх відтінків.

Література

1. Вихованець, І. Р. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Витгенштейн, Л. Философские исследования [Текст] / Л. Витгенштейн // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 79–128. – (Лингвистическая прагматика).
3. Городенська, К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники [Текст] / К. Г. Городенська. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.
4. Історія української мови: Морфологія [Текст] / [С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін.]. – К.: Наук. думка, 1978. – 540 с.
5. Кобозева, И. М. Одноклеточные организмы общения под микроскопом: немецкая частица *ja* в сопоставлении с ее переводными эквивалентами *ведь* и *же* [Электронный ресурс] / И. М. Кобозева, С. В. Орлова // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: по материалам ежегодной Международной конференции “Диалог”, Бекасово, 4–8 июня 2008 г. – М.: РГГУ, 2008. – Вып. 7 (14). – С. 199–206. – Режим доступа – <http://www.dialog-21.ru/dialog2008/materials.asp>.
6. Кушлик, О. П. Омонімія незмінних класів слів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 [Текст] / О. П. Кушлик. – Львів, 2000. – 20 с.
7. Ляпон, М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст (к типологии внутритекстовых отношений) [Текст] / М. В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 201 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Морфологія [Текст]; [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
9. Vasilyeva, A. N. Particles in colloquial Russian [Text] / A. N. Vasilyeva. – M.: Progress Publishers, 1972. – 268 s.

Svitlana Pedchenko

MODAL AND PRAGMATIC PERSPECTIVES OF INTENSIFYING AND ALLOCATING PARTICLES

The subject matter of the article is research of semantic and syntactic features of functions of intensifying and allocating particles. Conditions of finding differential modal meanings on the basis for this type of particles intensification semantic background are studied.

Key words: intensifying and allocating particles, particle, subcategorical modal meaning.

Светлана Педченко

МОДАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ УСИЛИТЕЛЬНО-ВЫДЕЛИТЕЛЬНЫХ ЧАСТИЦ

В предлагаемой статье исследованы семантико-синтаксические особенности функционирования усилительно-выделительных частиц. Прежде всего речь идет об условиях выражения дифференциальных для этого разряда партикул модальных значений на фоне семантики интенсификации.

Ключевые слова: усилительно-выделительная частица, партикула, субкатегориальное модальное значение.

Надійшла до редакції 15.03.2012 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком [Текст] / Л. Т. Масенко. – К.: Видавничий дім “Киево-Могилянська академія”, 2011. – 135 с.

У книжці висвітлено історію виникнення, поширення й сучасного побутування мішаних українсько-російських форм усного мовлення, відомих під назвою “суржик”. Як специфічне явище мовного життя України суржик розглянуто не тільки в мовознавчому, а й соціокультурному та психолінгвістичному аспектах.

Для студентів-філологів, викладачів вищої школи і вчителів української мови, широкої читацької аудиторії.